

duidelijk dat bij het schrijven van dit werk de voorman van de 80 geschorste Amsterdamse kerkeraadsleden op de achtergrond had gestaan. Bij het tweede, in 1891 verschenen deel, was de bedoeling van het werk – een verdediging van het Réveil in de lijn van Groen – helemaal onmiskenbaar: het liep uit op een hoofdstuk getiteld 'Misleiding van de Christelijk-historische partij' en Kuypers die dit op zijn geweten had werd bij voortduur aan de kaak gesteld.¹⁷ Veel voorzichtiger uitte zich in 1888 en 1889 een andere Amsterdammer: W. van Oosterwijk Bruyn. Na overleg met L. Heldring schreef hij zes artikelen over het Réveil in Nederland, die vervolgens met voorrang in Heldrings tijdschrift *Bouwsteenen* geplaatst werden. Kuypers werd nergens genoemd. Toch was er een apart artikel gewijd aan 'De Christelijke Vrienden en het Calvinisme'. Bruyn, die daarin erkende dat Calvijns theologie 'in de kringen van het Réveil slechts in zeer gewijzigden vorm en veelal onder groot voorbehoud werd aanvaard', wees er even later op 'dat juist deze [calvinistische] beginselen in onze dagen weder opleven en met zeldzaam geëvenaard talent worden ontwikkeld en toegepast'. Verder gaf hij toe dat de Christelijke Vrienden nooit gemeenschappelijk in de kerkelijke kwestie hadden kunnen optreden. Bruyns voorzichtigheid is verklaarbaar uit zijn oogmerk: waar Vos de vaderlandse kerk verdedigde, probeerde hij de door de Doleantie verdeelde vrienden der Inwendige Zending bijeen te houden of weer samen te brengen. Toen zijn artikelen nog in 1889 gebundeld werden, verscheen daarmee het vierde 'Réveil-boek' in vier jaar tijds.¹⁸ Het Nederlandse Réveil was 'het bekende Réveil' geworden.

Het aristocratische Réveil

Kuypers eigen aandeel in de boven geschetste ontwikkeling bleef tot 1870 gering. In zijn oudste, nog in Beesd geschreven brochure, waarin de orthodoxen aangespoord werden om gebruik te maken van de door art. 23 geboden mogelijkheid, wees hij alleen op 'de scheppingen van het Réveil, die *vrije kerken*', in Zwitserland, Frankrijk en Schotland, die alle democratisch bestuurd

17. *Groen van Prinsterer en zijn tijd* I, Dordrecht 1886, m.n. VIII, (469); II, Dordrecht 1891, 517-536.

18. 'Het Réveil in Nederland, in verband met de vergaderingen der Christelijke Vrienden te Amsterdam', in: *Bouwsteenen. Tijdschrift voor Inwendige Zending* (red. L. Heldring) VII (1888), 197-222, m.n. 197, 257-285, 321-343; VIII (1889), 65-95 (m.n. 67, 69, 95), 128-155, 193-233 (m.n. 232v.). De serie, waarvoor zeker één ander artikel moest wijken (VIII, 382), verscheen gebundeld Utrecht 1889.